

МАНЖИЙН ҮЕИЙН МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ЭДИЙН ЗАСАГ

М.Гантуяа - МУИС-ийн Шашин судлалын тэнхмийн эрхлэгч, доктор
С.Дэмбэрэл - МУИС-ийн Шашин судлалын тэнхмийн багш, докторант

Key words: Mongolian Buddhism, Undur gegeen Zanabazar, Khutagt (Saints), Shavi (serf), financial activities, Bogd gegeen, monks, monasteries' livestock, nomads,

XVII зуунаас Монголчуудын хувьд буддизм нь үндэсний уламжлалт шашин шүтлэг болж, монголын ард түмний сэтгэл зүрхийг эзэмдэн, ухаан билгийг нь хөглөн хөгжөөж, оюун санааны амьдралынх нь салшгүй хэсэг, нийгэм-түүхийн нөлөө бүхий хүч нь болсон билээ. Монголын буддын орон хийд бүхэн дэргэдээ дацан номын сүм байгуулан буддын гүн нарийн сургаал номлолыг айлдахын зэрэгцээ хэл шинжлэл, утга зохиол, анагаах ухаан, урлаг соёл, одон зурхай, түүх бичлэгийн төрөл бүрийн мэдлэг ухаанд хүүхэд залуучуудыг сурган хүмүүжүүлэх арга туршлагатай болжээ.

Монголын олон арван сүм хийдэд сууж байсан буддын шавь хуврагууд шашны зан үйлийн дэг жаягт суралцаад зогсохгүй гүн ухаан, учир шалтгааны ухаан, дуун ухаан, урлахуй ухаан, тэжээхүй ухаан хэмээх таван их ухааныг болон яруу найраг, найруулан бичих, ёгт нэр, одон зурхай, цам бүжгийн гэсэн таван бага ухааныг нэвтэрхий эзэмшсэн мэргэдүүд олноороо төрөн гарч байлаа. Ихэнх сүм хийдийн дэргэд гүн ухааны чойрын дацан, анагаах ухааны маарамбын дацан, зурхайн дацан, тарни агийн дацангууд ажиллаж байжээ. Ийнхүү буддын үзэл сургаал монголчуудын зүрх сэтгэлд шингэж, буддын хуврагуудын шашны дэг жаяг, бэлгэдэл шүтээнээр дамжуулан монголчууд оюун сэтгэлийн ертөнц, ахуй ёсоо хөтлөн хөглөж уламжилжээ. Монголын сүм хийдүүд нь монголчуудын оюуны соёлын уурхай байгаад зогсохгүй эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн гол тодорхойлогч хүч нь болсон юм.

Оросын нэрт Монгол судлаач А.А.Позднеев Монголын сүм хийдүүдийг үүсэл гарлынх нь хувьд дөрвөн янз болгон ангилсан байдаг:

1. Манжийн эзэн хаадаас төрийн сангийн хөрөнгөөр босгосон, хааны зарлигаар байгуулсан сүм хийдүүд
2. Нутгийн хүмүүсийн өргөл барьцаар цугларсан хөрөнгөөр баригдсан хошуу, сумын хийдүүд;
3. Хувь хүмүүс өөрийн эд хөрөнгө, буяны үйлсээрээ байгуулсан хийдүүд
4. Гэгээн, хутагт, хувилгааддаа зориулан сүсэгтэн олноос байгуулсан сүм хийдүүд

Эдгээрээс Манжийн хааны болон хошуу, сум нутгийн засаг ноёдын зарлигаар босгосон, мөн хувь хүмүүсийн байгуулсан сүм хийдүүдийн үйл ажиллагаа эхэндээ лам хувраг олонтой, хурал номын үйл ажиллагаа нь чинээлэг эхлэх боловч цаг хугацааны эрхээр хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэр нь алдагдаж, лам хувраг нь цөөрсөөр хоосрон үйл ажиллагаа нь зогсонги болж ирдэг ажээ. Харин ариун номын гэгээнтнүүд байнга оршин сууж, ард олныхоо амар амгалангийн төлөө хурал ном хуруулж, өргөл буян үйлдэн, шашны идэвхтэй үйл ажиллагаа өрнүүлж байдаг хутагт хувилгаадын хийд хамгийн баян хийд байж, жилээс жилд үйл ажиллагаа нь өргөжин тэлж иржээ. Тухайлбал, ноёд сүм бариад хутагтад бэлэглэхдээ хамжлагаасаа хэд хэдэн өрхийг мал ахуйтай нь хамт таслан хутагтад үүрд эзэмшүүлэхээр өгдөг байснаас тэдгээр өрх нь хутагтын хийдийн харъяаны

тусгай засаг захиргаа болж, тухайн хутагтын “шавь нар” гэж, харин малыг нь “жасын мал” гэж нэрлэх болжээ.

Монголын бурханы шашны анхдугаар тэргүүн Өндөр гэгээн Занабазарыг (1635-1723) 1640 онд анх Богдын ширээнд залахад түүний эцэг Түшээт хан Гомбодорж нь түүнд 7-8 настай 108 бандийг шавь болгон өргөжээ. Түшээт ханыг нас барсны дараа Занабазарын гурван ах нь отгон дүүдээ 30 өрх, мөн авга ах нь түүнд хоёр өрх өргөн барьснаар 32 өрх бүхий Өндөр гэгээний харьяат шавь нарын үүсэл анх тавигдсан гэдэг.

Манжийн засаг захиргаа Живзундамба хутагтыг халхын шашны тэргүүн мөн хэмээн баталж түүний шавь нарыг халхын ямар ч хошуунд дураар нутаглаж болохыг зөвшөөрч, цэргийн болон өртөөний албаас чөлөөлдөг болсноос хойш Богдын шавь нарын тоо тасралтгүй өссөөр, сүүлдээ бүр тайж нар шавь болох нь олширч, тэд улсын болон хошууны албан татвараас чөлөөлөгдөж байжээ. XIX зууны сүүлээр Живзундамба хутагтын мал сүрэг 90000 гаруй толгойд хүрч байсан гэдэг.

Шарын шашин хүчтэй дэлгэрэхийн хэрээр монголчуудын идэр залуус нь цөм лам болох сонирхолтой болсон үед Манжийн зүгээс монголчуудыг хойд хязгаараа хамгаалуулах цэргийн хүчин болгох зорилгоор 18-60 насны хүмүүсийг лам болохыг хуулиар чандлан цаазалж зөвхөн насанд хүрээгүй буюу эсвэл цэргийн наснаас хэтэрсэн хүмүүсийг лам болохыг зөвшөөрч байв. Тэгээд хошуу бүрд дөчин тооны лам нарыг бий болгосныг "дөчит лам" хэмээн нэрлэх болжээ. Манж нарын тогтоосон хяналтын тоо нь асар удалгүй заасан хэмжээнээсээ хэтэрч хошуу тутамд лам нар хэдэн зуу мянгаараа буй болж насанд хүрсэн эрчүүдийн бараг тал хувь нь лам болсон ч хүн амын тоо бүртгэлд "дөчин лам" гэж үргэлжлэн бичсээр байжээ.

Харин Богд ба их бага хутагт нарт зөвхөн доор дурдсан хүмүүсийг шавь болохыг зөвшөөрөхөөр тогтжээ. Үүнд: гэрийн хүмүүс, боол, хөвүүд, хамжлага, завсрын лам, насанд хүрээгүй хөвгүүд, нас хүрсэн бутач хөвгүүд, сул эм, насанд хүрээгүй тайж нар болно. Хэрвээ тайж нар хамжлагаа Живзундамба хутагтад шавь болгон өргөх бол тэднийг "сул шавь болгов", "цагаан шавь болгов" гэх мэт айлтгадаг байсан нь тайжийн хамжлагаас чөлөөлөв гэсэн утгатай.

Монголын нэрт түүхч, академич Ш.Нацагдорж эрдэмтний судалснаар, Живзундамбын шавь бологсад шавийн аль нэг отогт данслагдан бүртгэгддэг ба тэдний тахилын хөрөнгө буюу Живзундамба хутагтад барих алба татварын малыг хамт данслан авч хөрөнгө чинээний байдалд тохируулан төлөх албыг тогтоон зааснаар "отогтоо данстай явах шавь" болно. Ингэснээр Богдод "тахилын алба", "ламын алба" өргөх үүрэгтэй болно. Сүүлдээ цайг нэг ёсны татварын нэгж хэмжээ, мөнгөний оронд хэрэглэх болсноор "тахилын цайны алба" хэмээн нэрлэсэн байна.

“Шавь нарт алба ногдуулахдаа цайгаар буюу эсхүл цайг орлуулан бодсон мал буюу мөнгөөр оноон, 50 цайнаас дээш хөрөнгөтэй буюу 20-оос дээш бод малтай хүнээр уул албыг гаргуулдаг болжээ. 1 тэмээ 60 цай, 1 үхэр, эсвэл 1 морь 4 цай, 1 хонь 1 цайтай тэнцэнэ.

...Үгээгүй хоосон хүмүүст Богдын сангаас жил бүр хувцас, цай (мөнгө) олгож тэжээнэ. Тэднийг малжаад 20 бод буюу цайтай болоод ирэхийн цагт гурван жилд нэг удаа малыг нь тоолж ам тутамд 1 бод, 5 хонь үлдээж, бусад малд албан татвар ногдуулдаг байжээ.

...Сүм хийдийн малыг цөөн цөөн тоогоор таслан янз бүрийн хугацаагаар хариулгахаар ардуудад хөрөнгө чинээний байдлаас нь харгалзан түрээслэн өгөхдөө сүрэгчингүүд нь хүлээж авсан нэг үхэр тутмаас 15 жин шар тос, 15 хонь тутмаас нэг эсгийг "алба" болгон өгч байх ёстой. 50 хонь хариулсан айл 3 алд эсгий, 100 хонь хариулсан айл 6 алд эсгий тушаах ёстой байжээ. Нэг жин сүүний оронд 15 шар цай, эсгийн оронд 540 шар цай өгч болно.

...Шар цай гэдэг нь малд буулган бодвол 10 шар цай 1 тэмээ, 8 шар цай 1 үхэр, эсхүл 1 адуу, 2 шар цай нь 1 хоньтой тэнцэнэ. 800 шар цайг 1 "сэвэг" гэнэ. 800 хүртлэх тооны шар цайг "сул" гэнэ. 100 шар цай нь энгийн 300 цайтай тэнцэнэ. 150-200 энгийн цай нь 1 лан, 1 шар цай нь 14 лантай тэнцэнэ. Богдын шавь нарын 1 жилд төлөх нийт албыг 680000-900000 лангаар боддог байжээ. Энэ нь Богдын харъяаны 13400 өрх тус бүрд дунджаар 60 лан ногдоно гэсэн үг юм.

...Хутагтын хүрээ хийдэд байнга шавилан суудаг лам нарын хоол хүнсийг жил тутам шавь ардаас гаргуулдаг байсан ба энгийн лам нэг бүрд жил тутам шүдлэн хонь 5, хийдийн хамба, шанзудва, зайсан, гэсгүй, унзад нар ба лам, хар зайсангийн зэрэг лам нарт 8-12 иргэн хониор бодож оноодог нь шавийн нэг өрхөд 10-50 хонь оногддог байжээ. Мөнгөний албыг малын хөл нэг бүрд шүдлэн 3 цэн, эм ямаа 4-5 цэн, сэрх 6 цэн, төлөг 6 цэн, эм хонь 8 цэн, бага ирэг 7 цэн, их ирэг 11 лан, эсхүл малыг бодод шилжүүлж, 12 ямаа буюу 8 хонь нь нэг бод, бод нэг бүрд 3-7 цэн ногдуулж алба хуваадаг байжээ" (3).

Хутагтын алба нь биеэр хийх алба, бүтээгдэхүүний алба, мөнгөн албаас бүрэлдэнэ. Биеэр хийх албад хүрээ хийдийн мал сүргийг хариулах алба, тариа тарих, давс хужир зөөх, түлш бэлтгэх, дуган жасын байшин хашаа барих, сэлбэн засах, шавар шохой, мод чулуу бэлтгэх, харуул манаанд гарах, жасын мэдээ суух зэрэг дацангийн элдэв ажил гүйцэтгэж байв. Сангийн хар бор ажил гүйцэтгэдэг лам нарыг "сангай банди", хар хүмүүсийг "сангай харчуул", "сангай хүү" гэх мэтээр нэрлэдэг байжээ.

Сүм хийдийн тогтоосон ногдлоос давсан сүү шар тосыг сүрэгчин өөрийн мэдэлд үлдээхээс гадна уналга ачилгын малыг эдлэнэ. Үүний хариуд тодорхой хэмжээний сүү, ноос тушаана. Жасын мал хариулагчид нь ихэнхдээ амьдралын шаардлагаар мал түрээслэн авч малладаг байсан боловч сайн муу хариулахаас шалтгаалан баян ядуу харилцан адилгүй үр дүнд хүрч байв.

Сүм хийд нь мал сүргээ бусдад маллууулахаар түрээслэн өгөхийн зэрэгцээ басхүү тусгай хүн хөлслөн авч маллуулдаг ёс ч байв. Тийм хөлсний малчдыг "жасын малчин", "хөлсний хүн" гэх мэтээр нэрлэнэ. Тэдэнд мал хариулгын хөлсөнд нэг толгой бодод 10 шар цай, нэг хонинд 3 шар цай, мөн хүнс хоол, дулаан хувцас өгдөг байжээ.

Хонин сүрэг адуулагчдын жил тутмын хорогдлыг 100-д 15 хониор бодож, түүнээс илүү гарвал төлүүлдэг байжээ. Хариулсан тэмээгээ түм хүргэвээс "мөнгөн буйл", хонио түм хүргэвээс "ган тулгаар", мөн сүргээ өсгөсөн малчныг даага, морь, тором, атан тэмээгээр шагнаж "төлийн үзүүр", "нэмрийн үзүүр" хэмээн нэрлэдэг байв.

А.А.Позднеевын тэмдэглэснээр, хутагтын хийдүүдэд онцгой ашигтай зүйл бол шавь нарын тээдэг аян жин байжээ. Хятад худалдаачид бараа таваарыг Хятадаас Монголд авчирч, Монголоос цагаан хэрэм дагуулан тээнэ. Эл тээвэртээ дан монгол жингийн хөсөг хэрэглэдэг. 50-60 тэмээ хөсөг хэрэгтэй боллоо гэхэд түүнийг даан гаргаж чадах нь хутагтын жас л байдаг байжээ.

Хутагтын хийдийн бас нэг чухал орлого нь ертөөний албаны гэрээ юм. Монголын бараг бүх ертөөний зардлыг Жавзандамба хутагтын шавь нар даадаг байжээ. Өртөөний алба хаах хөлс нь өртөө буудлын тоо, өртөө хоорондын зайнаас болон янз бүр байдаг. Ерөнхийдөө 200-аас 600 лан мөнгөний хооронд хэлбэлзэнэ.

Мөн хүрээ хийдийн дэргэд худалдаа хийсний төлөө хятадууд яг тогтсон татварыг төлнө. Тийнхүү хятадын нэг мухлагаас авах татвар 10-25 лан болж байжээ.

Хутагтын хийдүүд тийнхүү хаанаас л бол мөнгө хөрөнгө цуглуулан жилээс жилд баяжиж, бас мөнгөө хүүлж улам хөрөнгөжих боломжийг эдэлдэг байв. Жавзандамба хутагтын жас хошуудад 3, 5, 8 мянган лан мөнгө байнга зээлдүүлж, түүнээсээ жилд 10-аас 30 хувийн хүү авдаг байжээ.

Хошууны хутагтуудын шавь нарын тоо нь он жил ирэх тутам олширч тэдний мал сүрэг нь уул хошууны нутагт багтахгүй болж, аяндаа тусгаарлан шавь нар захирах "тамга" (эрх) авах хэрэгтэй болсон нь Живзундамба хутагтаас гадна халх дөрвөн аймгийн нийт өрхийн 20 орчим хувь, мал сүргийн 10 гаруй хувийг захирах эрх бүхий 13 тамгатай хутагт бий болох үндэс болсон юм. Тамгатай хутагтын болон Богдын шавь нь ноёдоос сүсгээрээ өргөсөн, сайн дураараа орсон, хэрмэл цагаач гэсэн үндсэн гурван бүлэг хүмүүсээс бүрдэнэ.

Тамгатай хутагтууд нь Живзундамба хутагтад биш, харин засаг ноёдын адил аймгийн чуулганд захирагддаг, улсын албанаас чөлөөлөгдсөн байна. Тамгатай хутагт нарын шавийн хэргийг шанзудва, түүний туслах да лам, зайсан, дэмч нарын зэрэг тушаалтан эрхэлнэ. Хутагтын шанзудвын газар нь харъяат шавь нарын аливаа хэрэг заргыг таслан шийдвэрлэх, тэдний өрх ам, хөрөнгө чинээний данс бүртгэлийг хөтөлж, тэднээс албан гувчуур татварлах асуудлыг гүйцэтгэж байжээ. Хутагт нарын шавь нар нь цэрэг, харуул, өртөөний зэрэг гол албанаас чөлөөлөгдөж өөр өөрийн харъяат хутагт нар, хүрээ хийд, хурал ном, бурхан тахил, шавийн ба орон нутгийн засаг захиргааны алба залгуулж байжээ. Тамгат хутагтын газар эзэмшлийг үе улиран захируулах эрхийг уул хутагтын хойд дүрийг тодруулах замаар гүйцэтгэж байв. Харин тамгагүй, хошууны хувилгаан бол хөрөнгө мал ихтэй, сүсэгтэн олонд хүндлэгдэх боловч, засаг ноёнд оо харъяатын хувьд сум хамжлагын данснаа бүртгэгдсэн, хамжлага шавьгүй байжээ.

Хутагтан нарын хүрээ хийдийн зохион байгуулалтын нэгж, засаг захиргааны хуваарь болох дацангуудыг тамгын газраас тохоон томилсон лам, хар нэгжээд зайсан толгойлж лам зайсан нь гэгээний сан, дацан, жасад ажиллах хүмүүс, хурал номын зардал, лам нарын цав хүнс нийлүүлэх, дацангийн орлого зарлагын данс тооцооны ажил зэрэг шашин номын асуудлыг эрхлэх ба хар зайсан нь хар шавь ардыг захирч дацангийн доторхи засаг захиргаа алба татвар, зарга заальхай зэрэг шавийн тамгын газрын аливаа асуудлыг эрхлэнэ. Зайсангаас гадна дацан бүрд басхүү дэмч, бичээч, бошго нар байжээ.

Хутагт нарын шавийн тамгын газрын дэргэд жил тутам шанзудва, тамгын зайсан, тамгын газрын бусад түшмэл, олон дацангийн лам, хар зайсангууд хуралдаж хүрээ хийд ба хурал номын зардлыг нийлүүлэх, засаг захиргаа, шүүх таслах хэрэг, алба татвар зэрэг асуудлыг зөвлөлдөн хэлэлцдэг байв. Үүнийг "жасаа цуглаан" гэдэг ажээ. Энэхүү цуглаанаараа харъяат шавь нараасаа нэгэн жилд татах албыг дацангууддаа хуваан ногдуулах ба дараа нь дацангийн лам, хар зайсангууд ногдсон албыг дацангийнхаа хүн амд хуваадаг ажээ.

Бас зарим үед тамгын хийгээд дацангийн зайсан, сан жасын нярав нар цуглаж нийт шавь нар ба хутагтын сан жасын сүрэг адуулагчдын нутгийг хурал номын хэрэгцээнд заан

тогтоож, ихээхэн хурал хуруулах асуудлыг хэлэлцэн тогтоодог байсныг "нийтийн цуглаан" гэдэг ажээ. Хутагт нарын хувийн аж ахуйг "сан" гэдэг бөгөөд тэдгээрийг "арвин (дотоод) сан", "бадрах (гадаад) сан" хэмээн хуваах боловч нийтэд нь "их сан" хэмээн нэрлэнэ. Дотоод сан нь хутагтын бурхан тахилын хэрэгсэл, ховор нандин эд зүйлс, мандал даншиг, өргөл барьц хүлээн авах, түүнийг хадгалах, зарцуулах, зоог бэлтгэх ажил эрхэлдэг бол гадаад сан нь сүрэг мал адгуулах, түүний ашиг шимийг хураан авах, гэгээний орд, орон сууц барих, сэлбэх, түлээ түлш бэлтгэх, жин тээвэр хөсөг хөдөлгөх, арилжаа худалдаа хийх, тариа тарих, хурал номын зардал нийлүүлэх, алба татварлах, орлого зарлага зэрэг тайлан тооцооны үйл үйлдэх мэтийн ажлыг хариуцдаг ажээ.

Хутагт нарын томоохон хүрээ хийд нь сүүлдээ хот суурин болж өргөжжээ.

1639 онд суурь нь тавигдсан Их Хүрээ 18 дугаар зууны сүүлээр Туул голын хөвөөнд суурьшсан нь Монголын буддын соёлын төв болон хөгжсөн. Их Хүрээ нь 1651-1903 он хүртэл 10 дацантай, Зүүн Хүрээ нь 12 аймаг, Баруун Хүрээ нь 18 аймаг, нийт 30 аймагтай болж асар их хөрөнгө малтай, жасын санг хутагт хувилгаад, том лам нар хариуцаж байв. Мөн Сэлбийн голын Шашныг бадруулагч сүм, зүүн уулын энгэр дэх Буян ерөөлт сүм, Шадавлан хийд зэрэг нь Их хүрээний харъяанд хамаарагдах болсон байна. Зүүн Хүрээний Богдын өргөө (Шар ордон), түүнийг тойрсон олон аймгууд өвлийн улиралд том эсгий гэр, зуны улиралд даавуу бүрээстэй гэр дуганууд, Алтан дээвэртэй барилгууд олширч, ард олны сүсэг бишрэлийг асар ихээр төрүүлэн, гүн хүндэтгэлийг үүсгэж, бие сэтгэл эд хөрөнгөө үл хайрлан сүм хийд байгуулах, сэргээх ажилд хандивлах болжээ. Ар Монголд 700 орчим сүм хийд байгуулагдаж, тэдгээрт 200000 лам сууж байжээ. Заяын хүрээ, Вангийн хүрээ, Сан Бэйсийн хүрээ, Сэцэн хан, Засагт хан, Сайн ноёны хүрээ, Ламын гэгээний хийд, Улаангомьын хүрээ зэрэг томоохон хүрээ хийдүүд үүсч үндэсний нэгдсэн зах зээл, эдийн засгийн төдийгүй нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлсэн хөдөө нутаг дахь соёл иргэншлийн төв болж нийгмийн амьдралд чухал үүрэг гүйцэтгэх болжээ. Хүрээ хийдүүд суурьшиж, шашин номын сургууль дацангууд үүсч эхэлснээр монголчууд буддын төрөл бүрийн ухаанд суралцах болж, монголын буддын шашин-соёлын уламжлал тогтсон юм.

Сүм хийдүүд нь зөвхөн хурал номын газар төдийгүй, шинжлэх ухааны олон салбаруудыг судалдаг дацан сургуулиуд, одоогийхоор их сургуулиуд болсон юм. Их Хүрээний буддын гүн ухааны сүүлчийн сургууль 1739 онд, бусад нь 18 дугаар зууны сүүлээр байгуулагдсан бөгөөд сүүлдээ Гандангийн шашны их сургуульд нэгджээ. Тус сургуулийн Дашчоймбол, Гунгаачойлин, Идгаачойлин дацангууд буддын шашин гүн ухааны үндсэн таван төрлийн хичээл буюу чойрын таван боть үздэг байжээ. Хөдөөгийн хийдүүдэд ч мөн чойрын дацан байгуулагдаж лам нар олноороо буддын гүн ухааныг гүнзгий судлах болсон байна. Ингэснээр Монголын сүм хийдээс Монголдоо төдийгүй бусад улс орны эрдэмтэн санваартнуудын бишрэл хүндлэлийг төрүүлсэн сэтгэгч мэргэдүүд олноороо төрөн гарсан билээ.

Ийнхүү Монголын сүм хийдүүд нь шашин шүтлэг, ном эрдэм, урлаг утга зохиол зэрэг оюуны соёлыг хөгжүүлэх гол төвүүд байснаас гадна монголчуудын амь амьжиргааг хангаж, эдийн засгийг хөгжүүлэх уул уурхай нь болж байв. XX зууны 30-аад оноос монголын сүм хийдүүдийг үй олноор нь хаасан явдал бол зөвхөн үзэл суртал, шашны мунхруулгад хязгаарлалт тавьсан хэрэг төдий бус, монголын оюуны соёлын үүр уурхайг хаасан, монголчуудын эдийн засгийн гол амьжиргаа болсон мал сүргийг нь хураан хоосруулсан, эрчүүдийг нь гүн бодрол бясалгалаас холдуулж биеийн хөдөлмөрөөр дарсан хэрэг гэж бас тодорхойлж болох талтай.

XX зууны эхэн үед Монголд 100,000 гаруй лам, 150 орчим хутагт хувилгаад, 3000 орчим дуган сүм, 800 орчим сүм хийд, тэдгээр сүм хийдүүд 2 сая гаруй толгой мал, тухайн

үеийн ханшаар 57 сая алтан рублийн үл хөдлөх хөрөнгө, өч төчнөөн га тариалангийн талбайг эзэмшиж байжээ (1).

Монголчууд Манжийн ноёрхолд байсан 300 шахам жилийн хугацаанд Манжийн алба татвар, цэргийн болон өртөөний албаас монгол эрчүүдийг чөлөөлж, цэрэг дайны хатуу үйлсээс амарлиулан номын мөр хөөлгөж, оюуны дагнасан хөдөлмөрт сурган, бясалгал бодролд умбуулж, чойрын ухааны оргилд хүрсэн гайхамшигт ном судар туурвиулж, мөн хийд бараадсан хэн боловч гэдэс цатгалан байж, малчин ард олныг элдэв алба гувчуураас ангид чөлөөтэй малаа маллан энх тунх, амар жимэр амьдрах нөхцлийг нь бүрдүүлж, малынхаа ашиг шимийг харийн дарангуйлагчдад биш, шашин номын буяны үйлс, монгол лам хувраг, сэтгэгч мэргэдүүддээ хандивлан, ам бүлээ амар тайван байлгах боломжийг сүм хийд л олгож байсныг дээрх түүх архивын мэдээ, баримт тэмдэглэлүүд баталж байна.

Улмаар Монголын шарын шашны хутагтуудыг болон тэргүүн Богдыг Манжийн хаанаас илүүтэй дээдлэн хүндэлж, сүслэн биширч, тусгаар тогтнолынхоо бэлгэ тэмдэг болгон залбирч ирсэн монгол түмний хүсэл мөрөөдөл, оюун бодрол, гүн ухаан ХХ зуун гармагц дэлхий дахины болон Хятад, Оросын түүхэн хувьсгал өөрчлөлтүүдтэй хөл нийлэн цогцолж хэрэгжин биелж эхэлсэн зурвас үеийн үзэл санааны эх сурвалжийг ч энэ л түүхээс эргэн сурвалжлууштай.

Abstract

The Article describes the Economies of Mongolian Monasteries during XVII century Manchu period. Since XVII century, Buddhism turned into national religion of Mongolians, which won hearts of Mongolian people, improved their thoughts and became inseparable part of the force of socio-historical aspects. The paper highlighted the economical aspects of Mongolian monasteries along with their religious and educational activities during the period. We analyzed the resource materials related on financial activities of Mongolian monasteries of Manchu period, which had written by Russian and Mongolian research scholars, such as A.A.Pozdnev, Sh.Natsagdorj.

Ашигласан ном зохиол

1. Ардын засгаас 1921-1924 онуудад авсан хувьсгалт арга хэмжээнүүд.
2. Монгол Улсын түүх. 3, 4-р дэвтэр. УБ. 2004
3. Монголын философийн түүх. IV дэвтэр. УБ. 2001
4. Нацагдорж Ш. Сум, хамжлага, шавь ард. УБ. 1972.
5. Өлзий Ж. Монголын дурсгалт уран барилгын түүхээс. УБ. 1992
6. Позднеев А.А. Очерки быта буддийских монастырей и буддийского духовенства в Монголии. Улан-Удэ. 2000
7. Скрынникова Т.Д. Ламаистская церковь и государство. Внешняя Монголия. XIV-начало XX века. Новосибирск. 1988
8. Тэрбиш Л. Ойрадын бурханы шашны товч түүх. УБ 2008